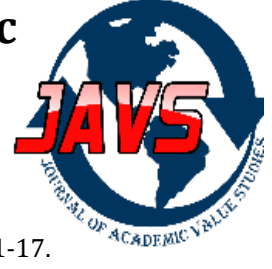

International Journal of Academic Value Studies

ISSN : 2149 - 8598
www.javstudies.com

(Yayınlanma Tarihi: 07/10/2016)

International Journal of Academic Value Studies, 2016 / 2 (5): 11-17.

Süleyman Demirel Hükümetlerinde Döneminde Türkiye'nin AB İle İlişkileri: Bir Tercih Mi?, Zorunluluk Mu?

Yrd.Doç.Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY¹

¹Hakkari Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ey_akcay@hotmail.com

Öz

Türkiye'nin en önemli siyasi figürlerinden biri olan Süleyman Demirel, Türkiye'nin iç ve dış politikasının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Devlet kademelerinde de çalışan Demirel, deneyimlerini siyasette kullanmak istemiş ve siyasete atılmıştır. 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra kapatılan Demokrat Parti yerini aldığı düşünülen Adalet Partisi'ne 1964 yılında Genel Başkan seçilen Demirel, partisini 1965 yılında tek başına iktidar yapma başarısını göstermiştir. Belli aralıklarla yedi kez Başbakanlık yapan Demirel, 1993-2000 arasında Türkiye'nin dokuzuncu Cumhurbaşkanı olmuştur. Yakın zamanda hayatını kaybeden Demirel, Türkiye-AB ilişkilerinde de etkili olmuş, AB ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Demirel için Türkiye'nin ekonomik kalkınması ve siyasi istikrarını kazanması AB'ye tam üyeliğine bağlı olmuştur. Bu anlamda, bu çalışma Demirel'in AB politikasının bir tercih mi yoksa bir zorunluluk mu olup olmadığını ele almaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Süleyman Demirel, AB ile İlişkiler, Dış Politika, Başbakan

JEL Kodları : Z-00

Turkey's Relations With EU Under Suleyman Demirel's Governments: Is It a Preference? Or An Obligation?

Abstract

Süleyman Demirel who is one of the most important political figures of Turkey, played a great role in taking shape Turkey's internal and external policy. Demirel who also runs the state level, wanted to use their experience in politics and went into politics. May 27, 1960 after the military coup Demirel elected President to The Justice Party which takes place off the Democratic Party in 1964, showed the success of the party to govern alone in 1965 Demirel who made prime ministry seven times at certain intervals, became ninth president of Turkey between 1993-2000. Demirel who passed away recently, also came into play in Turkey-EU Relations, striked up pleasant relations with EU. Turkey's economic development and political stability have depended on being fullmembership to EU. In this sense this study will try to handle whether Demirel's EU policy was a preference or an obligation.

Key Words: Turkey, Süleyman Demirel, Relations with EU, Foreign Policy, Prime Minister.

JEL Classification: Z-00

1. GİRİŞ

Türk siyasi hayatının en önemli isimlerinden biri olan Süleyman Demirel, 1924 yılında Isparta'da dünyaya gelmiştir. İTÜ İnşaat Mühendisliğini bitiren Demirel, siyasete atılmadan önce Elektrik İşleri Etüt İdaresi, Barajlar İdaresi, Devlet Su İşleri gibi pek çok kurumda çalışmıştır. Morrison Knudsen isimli Amerikan firmasında da çalışan Demirel, siyasete

atıldığında "Morrison Süleyman" olarak da anılmıştır (Mango, 2004: 39). 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra kapatılan Demokrat Parti yerini aldığı düşünülen Adalet Partisi'ne 1964 yılında Genel Başkan seçilen Demirel, partisini 1965 yılında tek başına iktidar yapma başarısını göstermiştir (İnel, 2014: 55; Bulut, 2009: 81)). Bu tarihten itibaren belli aralıklarla tam yedi kez Başbakanlık yapan Demirel, 1993-2000 yılları arasında Türkiye'nin dokuzuncu Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır.

Türkiye'nin tarım toplumundan sanayi toplumuna geçmesini savunan Demirel, 1965-1971 yılları arasındaki en hızlı ekonomik büyümeyi göstererek Türkiye'nin sanayileşmesinde büyük katkıları olan bir lider olarak gösterilmiştir (Süar, 2011: 136). İktidarı sırasında Türkiye'deki baraj sayısında yaşanan artış, Süleyman Demirel'in "Barajlar Kralı" olarak anılmasını sağlamıştır (İnel,2014: 57-58; Güzel, 2010: 202).

Türkiye'nin çalkantılı, kötü dönemlerinde görev alan Demirel, her şeye rağmen halkın oylarını da almayı başarmıştır. Bunların nedenleri Demirel'in hırslı kişiliği ve halktan biri olmasından kaynaklanmaktadır (Onuş, 2015). Zira Demirel, köyden çıkan ya da bir başka deyişle çevreden merkeze yerleşen ilk liderdir (Örmeci, 2015; İçener, 2010: 72-74). Bazı gruplar tarafından ülkenin kötü yönetilmesinde en kusurlu liderlerden biri olarak gösterilen Demirel, başka gruplar tarafından da Atatürk'ten sonra dış politika alanında en büyük hüner ve başarılı faaliyetler gerçekleştiren lider olarak kabul edilmektedir (Özdalga, 2005:248).

İktidarda olduğu dönemlerde Demirel, pek çok ülke ile iyi ilişkiler kurduğu gibi AB ile de iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir (Akın, 2015). Bu açıdan çalışmamız, Süleyman Demirel'in hükümetleri döneminde AB ile kurmaya çalıştığı ilişkilerin nedenleri üzerinde durulacaktır. Böylece Demirel'in AB ile ilişki kurmasının bir tercih mi yoksa yok bir zorunluluktan mı doğduğu sorusuna cevap verilmeye çalışılacaktır.

2. 1965-1980 ARASINDAKİ DEMİREL HÜKÜMETLERİNİN AB POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ

İktidara geldiği andan itibaren Batı yanlısı bir dış politika izleyen Demirel, Batı dünyasıyla ilişkileri güçlendirmenin yolunun Batı ülkelerinin oluşturduğu örgütlerle olan diyalogdan geçeceğini söylemiştir. Bu anlamda AB ile ilişkilere vurgu yapan Demirel, bu sayede Batı dünyasıyla olan bağı güçlendirmenin ve iktisadi kalkınmanın sağlanmasını amaçlamıştır (Şimşek, 2011: 186).

Barış içinde yaşayan, demokratik ve bölünmemiş bir Avrupa'dan yana olan Demirel, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi söylemlerle bilinen Avrupa kimliğinin barış, istikrar ve refahın kapısını açacağına inanmaktadır (İnel, 2014: 58; Demirel, 2003: 2). Bu yüzden Demirel'e göre AB'ye giriş süreci, dönüşü olmayan bir yol olmuştur. AB'ye katılım için gereken şartların yerine getirilmesi gerektiğini söyleyen Demirel, tam üyelikle birlikte Türkiye'nin daha fazla kalkınması, zengin olup refah ve mutluluğa daha çabuk ulaşması için şart olmuştur. Türkiye'de demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, ekonomik istikrar için AB ile yakın ilişkiler kurmaya çalışan Demirel için AB, bir zorunluluk olmuştur. Çünkü konjonktürel şartlar ve iç politika bunu gerektirmiştir. Batı tarzı bir dış politika için Batı müesseseleriyle ilişkiler kurmayı şart olarak gören Demirel, iç politikada da Türkiye'nin ekonomik ve siyasi anlamda istikrara kavuşması için AB'yi önemli görmüştür (İnel, 2014: 60; Demirel, 2003: 16).

1965 yılında yapılan seçimlerde oyların %53'ünü alarak iktidar olan Demirel, iktidarının ilk dönemlerinde Ankara Anlaşması'nın uygulanması ve AB ile iyi ilişkiler kurmaya özen gösterse de, zaman geçtikçe Birlikle ilişkilerde fazla ilerleme sağlanamamıştır. Türkiye bu dönemde, AB'ye tam üyeliği temel hedef olarak görüp Ankara Anlaşması doğrultusunda Birlikten mali destek alsada da, Birliğin 1960 askeri darbesi sonrasında Türkiye'de yaşanan idamlar nedeniyle demokrasinin varlığına kuşkuyla bakması, ilişkilerde istenen seviyelere ulaşmaya engel olmuştur (Hale, 2003: 183).

İlişkiler bu şekilde devam ederken Süleyman Demirel, 16 Mayıs 1967'de ortaklık konseyi toplantısında Geçiş Dönemi'ne başlanması talebinde bulunmuştur (Gönlübol ve Kürkcüoğlu, 2006: 518-520). AB bu talebe istenen gelişme sağlanmadığı için sıcak bakmasa da, Türkiye'nin ısrarı karşısında 1968'de Geçiş Dönemi'ne ilişkin müzakerelere başlanması kararını almıştır (Kılıç, 2006: 22).

Süleyman Demirel esasında Hazırlık Dönemi'nde gerekenlerin yapılmadığının bilincinde olmakla beraber AB ile ilişkilerin hızlanmasını istemiştir. Bu isteğin bazı sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi İngiltere'nin Birliğe giriş çabaları ikincisi ise Yunanistan'da Cunta Yönetimi'nin iktidarı ele geçirmesidir. İngiltere, ekonomik çıkarları gereği Birliğe ısrarla üye olmaya çalışırken Fransız lider Charles De Gaulle, Fransa'nın ulusal çıkarları gereği süreci uzatmıştır. Demirel de İngiltere'nin Birliğe üye olma sürecinin Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecini uzatacağını düşündüğü için mevcut durumdan faydalanmak istemiştir (Kurbanov, 2003: 62). Diğer yandan Yunanistan'da 1967'de Cunta Yönetimi'nin iktidara gelmesiyle AB-Yunanistan ilişkileri donmuştur. Böylece Avrupa Bütünleşme sürecinde geride kalan Türkiye'nin Yunanistan ile arasındaki farkı kapatması için bir fırsat doğmuştur (Kurbanov, 2003: 62). Bu nedenlerle süreci hızlandırmak isteyen Demirel, AB ile ilişkileri geliştirme yönünde çalışmalara devam etmiştir.

1969 yılında yapılan seçimlerde oyların %46'sını alarak yeniden iktidar olan Demirel, AB ile olan ilişkiye milli menfaat ve hedefler doğrultusunda devam edileceğini söylemiştir (AP, 1969; Yılmaz, 2006: 77). 1970 yılında yapılan seçimlerde yeniden iktidar olan Demirel, yeni bir döneme geçildiğini ve ilişkilerin geliştiğini söyleyerek Birlikle ilişkilere ulusal çıkarlar doğrultusunda devam edileceğini söylemiştir (AP, 1970). Ancak Demirel, 12 Mart 1971'de yapılan Muhtıra nedeniyle istifa etmek zorunda kalmıştır (Lentz, 2013: 769). Daha sonra kurulan Erim Hükümeti döneminde ise Katma Protokol yapılarak Geçiş Dönemine başlanmıştır (Çalış, 2006: 360).

Muhtıra sonrasında 1975 yılında yapılan seçimlerde Milliyetçi Cephe koalisyonuyla yeniden iktidar olan Demirel, Birlikle olan ekonomik işbirliğinin milli menfaatlere göre devam edileceğini söylemiştir (AP, 1975). Ancak buna rağmen Demirel, AB ile Türkiye arasında bazı sorunlarla karşılaşmıştır (Ercan, 2011: 4). Bu sorunlardan birincisi işçilerin serbest dolaşımındaki belirsizliklerden kaynaklanmaktadır. Katma Protokol'ün 36. maddesine göre serbest dolaşımın 1 Aralık 1976-1 Aralık 1986 arasında başlatılması öngörülmüşken Almanya 1975'te Avrupa Komisyonu'nda bu maddenin kaldırılmasını istemiştir. Türkiye ise bu isteğe sıcak bakmamış, yanaşmamıştır (Akçay, 2012: 25-45). İkinci olay Mart 1975'te İngiltere'nin Türkiye'den pamuk ipliği ithalatına ek kısıtlamalar koymasındadır. Bu durum, ekonomik zorluklar yaşayan Türkiye'nin ihracatına darbe indirmiştir. Türkiye ise buna karşılık olarak bazı İngiliz ürünlerine kısıtlama koymak istemişse de söz konusu ürünleri hammadde olarak kullanan Türk sanayicilerinden dolayı başarılı olamamıştır (Erhan ve Arat, 2005: 848-850). Üçüncü olay AB'nin söz konusu dönemde Akdeniz ülkeleriyle yaptığı tercihli ticaret anlaşmalarından kaynaklanmaktadır. Türkiye, yapılan bu anlaşmalardan rahatsız olmuştur. Çünkü söz konusu Akdeniz ülkeleri Türkiye ile benzer ürünler ihraç etmektedir. Türkiye ise kendi ihracatının zarar görmesinden endişe ettiği için anlaşmalardan rahatsız olmuştur (Kurbanov, 2003: 70).

21.07.1977- 05.01.1978 tarihlerini kapsayan AP, MSP ve MHP'den oluşan Milliyetçi Cephe olarak da bilinen V. Demirel Hükümeti döneminde de özellikle AB'nin Avrupa Siyasi İşbirliği'ni kurması ve Türkiye'nin buradaki toplantılara katılma isteğinin reddedilmesi Türkiye-AB ilişkilerinin gerilmesine neden olsa da, hükümet programında ilişkilerin azim ve kararlılıkla tam üyelik yolunda devam etmesi planlanmıştır (AP, 1977).

12.09.1979-12.09.1980 tarihlerini kapsayan VI. Demirel Hükümetinde AB ile ilişkilerden bahsedilmemekle birlikte Demirel, Birlikle ilişkileri devam ettirmeye gayret göstermiştir (AP,

1979). Örneğin Şubat 1980'de Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen tam üyelik başvurusunda bulunma isteğini dile getirmiştir. Çünkü 1981 yılında Yunanistan'ın Birliğe tam üye olacak olması ve Türkiye'yi veto edebilme riski söz konusudur. Bu yüzden Erkmen, Yunanistan'a böyle bir fırsat vermemek için acele etmek istemiştir (Uyar, 2004: 55). Ancak Erkmen'in 5 Eylül 1980'de MSP'nin milli menfaatlere aykırı politika izlediği iddiasıyla verilen gensoru ile bakanlıktan düşürülmesi ve 12 Eylül 1980'de yaşanan askeri darbe ilişkilerin gelişmesi ve tam üyelik başvurusuna ilişkin niyeti sonuçsuz bırakmıştır (Akçay, 2012: 25-45; Derbyshire and Derbyshire, 1990: 220).

3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE DEMİREL'İN AB POLİTİKASI

1980 askeri darbesinden sonra AP kapanmış ve Demirel yasaklı liderlerden biri olmuştur. Demirel 1983 yılında, kapatılan AP yerine kurulan DYP ile 1991 yılında yapılan seçimlerde SHP ile koalisyon kurarak yeniden iktidar olmuştur (Arat, 2002: 90). İktidar olduğu andan itibaren Özal'ın ekonomi politikalarına devam eden Demirel, dış politikada da Özal'ın politikalarını sürdürerek AB ile ilişkilere devam etmenin gerekliliği üzerinde durmuştur (Freedom House Survey Team, 1994: 552; DYP, 1991). DYP için de tam üyelik, Türkiye'nin temel hedefi olarak kabul edilmiş ve tam üyelik dışı hiçbir formülün kabul edilmeyeceği vurgulanmıştır (Çalış, 2006: 297-299).

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra DYP, AB ile ilişkileri uluslararası konjonktür ve ülke çıkarlarına uygun bir dış politika ile sağlamak istemiştir. Diğer yandan Demirel Soğuk Savaş sonrası dönemi avantajlı hale getirmek için komşularla ülke çıkarlarını gözetken bir ilişki kurmaya da çalışmıştır. Ancak bu durum Batı'ya alternatif olarak düşünülmemiştir. İlişkiler, Batı'dan uzaklaşmadan Batı ile ilişkileri geliştirmeye dönük bir seyir izlemiştir (DYP, 1991: 10-11). Çünkü demokrasinin önemine vurgu yapan DYP için AB, Türkiye'de Batı değerlerinin yerleşmesi için gerekli görülmüştür (Sakallıoğlu, 2013: 153).

AB'de ise 9-10 Aralık 1991'de yapılan Maastricht Zirvesi'nden sonra 7 Şubat 1992'de imzalanan Maastricht Antlaşması ile AB adını alan Birlik aynı zamanda etkinlik alanını da genişletmiştir (Baykal ve Arat, 2006: 328). Bu tarihten sonra Türkiye, ilişkilerde tam üyelik hedefini devam ettirse de, ilişkiler ortaklık ilişkileri çerçevesinde Gümrük Birliği'nin gerçekleştirilmesine yönelik bir gelişme göstermiştir (Çalış, 2006: 299). Yani bu dönemden itibaren 1999 yılında kazanılan adaylık statüsüne kadar olan süreçte Türkiye ile ilişkiler genişleme başlığı yerine dış ilişkiler başlığı altında incelenmiş ve tam üyelik yerine ortaklık ilişkisinin geliştirilmesi üzerinde durulmuştur. Türkiye ise Gümrük Birliği'nin gerçekleştirilmesini tam üyelik yolunda bir aşama olarak gördüğü için öncelikli ve zorunlu olarak Gümrük Birliği'nin gerçekleştirilmesine yönelik çalışmalar yapmıştır (Çakmak, 2007: 104-105). Bu sayede Türkiye'nin aşama aşama tam üye olmasının sağlanacağı düşünülmüştür. Tam üyelikle birlikte Türkiye'nin çağdaşlaşması için de önemli bir adım atılacağı ümit edilmiştir (Çarıkçı, 1995: 177). Bu nedenle 1991 yılında Brüksel'de yapılan Ortaklık Konseyi Toplantısı'nda Türkiye'nin Gümrük Birliği müzakerelerine hazır olduğu vurgulanmış ve 1995 yılında Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesi için müzakerelerin hızlandırılması çağrısında bulunulmuştur (Karabulut, 2011: 79).

Bunun yanında hükümet Birlik müktesebatına uyum sağlamak için reformları gerçekleştirmeye de devam etmiştir. Örneğin hükümet, Ağır Ceza Mahkemesi Kanunu'na (CMUK) yönelik bir reform gerçekleştirmiştir. Bu sayede demokratikleşme paketinin bir parçası olan yargı alanında Birlik standartları sağlanmak istenmiştir. Diğer yandan hükümet Kürt sorununa ilişkin olarak Kürt vatandaşların meclise katılmaları ve mecliste temsil edilmeleri gerektiği vurgulanarak Kürt sorununun barışçıl yollarla çözülmesi için adımlar atılmaya başlanmıştır. Örneğin 1983'te çıkan Kürt dilinin kullanılmasına ilişkin yasak Nisan 1991'de kaldırılmıştır (Baç, 2001: 148-149).

4. SONUÇ

Süleyman Demirel, Türk siyasi hayatının en önemli aktörlerinden biri olmuştur. Hükümetleri döneminde Batı tarzı bir dış politika sürdürmeye çalışan Demirel için AB de önemli bir yer tutmuştur. Demirel için AB, bir yandan Türkiye'nin çağdaşlaşması, zenginleşmesi, sanayileşmesi, ekonomik ve siyasi olarak istikrara kavuşması anlamına gelirken diğer yandan da Türkiye'de demokrasinin, insan haklarının, hukukun üstünlüğünün yerleşmesi için önemli bir kurum olmuştur.

1965-1980 yılları arasında kurduğu altı hükümette de AB'ye tam üyeliği temel hedef olarak gören Demirel, bu hedef doğrultusunda faaliyetlerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu durum Demirel için bir tercihten çok zorunluluk olmuştur. Çünkü Türkiye'nin çağdaşlaşması, zenginleşmesi, refaha ulaşması ve kalkınması için AB'ye ihtiyacı olduğu düşünülmüştür. Diğer yandan Soğuk Savaş koşullarında Batı Bloğunda yer almanın gereği olarak da AB ile ilişki kurma zorunluluğu doğmuştur.

12 Eylül 1980 darbesinden sonra yasaklı liderlerden olan Demirel, 1991 yılında yapılan seçimlere DYP ile katılmış ve seçimler sonrasında SHP ile yaptığı koalisyonla yeniden iktidara gelmiştir. Söz konusu dönem aynı zamanda Soğuk Savaş'ın bittiği dönem olup Türkiye çok boyutlu bir dış politika izleme fırsatı yakalamıştır. Ancak bu politika, devlet politikası gereği Batı tarzı dış politikanın alternatifi olmaktan çok tamamlayıcısı durumunda olmuştur. Bu bağlamda Demirel hükümetinin AB ile ilişkileri de tam üyelik hedefinden sapmadan devam etmiştir. Çünkü AB, Türkiye'nin ekonomik olarak istikrara kavuşması, insan hakları, demokrasi gibi Batı değerlerinin Türkiye'de yerleşmesi için zorunlu olmuştur. Ancak AB'ye tam üyeliğin Türkiye'nin iç yapısından kaynaklanan sorunlar, Türkiye'nin ekonomik durumu ve AB'nin yaşadığı değişim nedeniyle kısa süre içinde olmayacağını fark eden Demirel, körü körüne tam üyelik demek yerine AB tarafından dile getirilen ve Türkiye tarafından tam üyelik için bir aşama olarak görülen Gümrük Birliği'nin yapılması ve derinleştirilmiş siyasi diyalog üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunların gerçekleşmesi durumunda tam üyelik yolunda önemli bir aşamanın kat edileceği ve tam üyeliğe yaklaşılabileceği düşünülmüştür. Yani Türkiye, devlet politikası olarak gördüğü Batı tarzı dış politika, ekonomik, siyasi, güvenlik, kimlik ve değerler sistemi gibi pek çok nedenden ötürü AB ile ilişki kurmaya ve tam üye olmaya zorunlu olmuş ve buna yönelik bir dış politika geliştirmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Akçay, E. Y. (2012). "1970'lerde Siyasi Partilerin Gözüyle Türkiye'nin AET'ye Bakışı: AP, CHP, MHP, MSP, DP2, TKP Örnekleri", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 4(7): 25-45.

Akın, K. (2015). "Süleyman Demirel'in Muhteşem Dış Politikası", file:///C:/Documents%20and%20Settings/Administrator/Desktop/demirel%20d%C3%B6nemi%20AB%20politikası%20C4%B1/S%3%BCleyman%20Demirel%E2%80%99in%20%E2%80%9Cmuhte%C5%9Fem%E2%80%9D%20d%C4%B1%C5%9F%20politikası%20C4%B1%20-%20Kenan%20Ak%C4%B1n.htm, (18.07.2015).

AP. (1969). "II. Demirel Hükümeti Programı". <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP31.htm>, (17.07.2015).

AP. (1970). "III. Demirel Hükümeti Programı". <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP32.htm>, (17.07.2015).

AP. (1975). "IV. Demirel Hükümeti Programı". <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP39.htm>, (17.07.2015).

AP. (1977). "V. Demirel Hükümeti Programı". <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP41.htm>, (18.07.2015).

- AP. (1979). "VI. Demirel Hükümeti Programı", <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP43.htm>, (18.07.2015).
- Arat, Y. (2002). "Süleyman Demirel: National Will and Beyond", Metin Heper and Sabri Sayarı (ed.), Political Leaders and Democracy in Turkey, Maryland, Lexington Books.
- Baç, M. M. (2001). Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Baykal, S. ve ARAT, T. (2006). "AB İle İlişkiler 1990-2002", Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C. 2, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Bulut, S. (2009). "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası". SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. S. 19: 73-90.
- Çakmak, H. (2007). Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri, Ankara, Platin Yayınları.
- Çalış, Ş. (2006). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim, Ankara, Nobel Yayınları.
- Çarıkçı, E. (1995). "Türkiye-AB Gümrük Birliği Antlaşması ve Beklentiler", Yeni Türkiye, S. 3: 174-182.
- Derbyshire, J. D. and Derbyshire, I. (1990). Political Systems of the World, New Delhi, Allied Publishers Limited.
- Demirel, S. (2003). 21. Yüzyılın Yol Haritası: Demokrasi ve Kalkınma, Isparta, ABC Yayınları.
- DYP. (1991). "VII. Demirel Hükümeti Programı", <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP49.htm>, (19.07.2015).
- DYP. (1997). "Yeni Bir Türkiye", DYP Seçim Bildirgesi, Ankara.
- Ercan, M. (2011). "Dünden Bugüne Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", Murat Ercan (ed.), Değişen Dünyada Türk Dış Politikası, Ankara, Nobel Yayınları.
- Erhan, Ç. ve Arat, T. (2005). "AET İle İlişkiler", Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar. C. 1, Ankara, İletişim Yayınları.
- Freedom House Survey Team. (1994). Freedom in the World: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties 1993-1994, New York, Freedom House.
- Gönlübol, M. ve Kürkcüoğlu, Ö. (2006). "1965-1973 Dönemi", Mehmet Gönlübol (ed.), Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Güzel, H. C. (2010). "Osmanlı Milletleri Topluluğu Kurabiliriz", Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin (ed.), Mülakatlarla Türk Dış Politikası, C. 3, Ankara, USAK Yayınları.
- Hale, W. (2003). Türk Dış Politikası: 1774-2000, Petek Demir (çev.), İstanbul, Mozaik Yayınları.
- İçener, Z. Ç. (2010). Presidents, The State and Democracy in Turkey: The Ideas and Proxis of Suleyman Demirel, PhD Dissertation, Bilkent University, Political Science and Public Administration, Ankara.
- İnel, H. (2014). Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in Siyasi Liderliklerinin Uluslararası Aktörlerle İlişkileri Açısından Karşılaştırmalı Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karabulut, U. (2011). "12 Eylül Döneminden Gümrük Birliği Üyeliğine Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Avrupa Birliği Politikalarına Genel Bakışı", BELGİ, S. 1: 73-85.

- Kılıç, M. (2006). Türkiye-Avrupa Birliği Siyasi İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi 1951-2005, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Kurbanov, M. (2003). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Lentz, H. M. (2013). Heads of States and Government Since 1945, New York, Routledge.
- Mango, A. (2004). The Turks Today, London, Lohm Murray.
- Onuş, S. (2015). "Süleyman Demirel: Çoban Sülü'den Çankaya Köşkü'ne", file:///C:/Documents%20and%20Settings/Administrator/Desktop/demirel%20d%C3%B6nemi%20AB%20politikası%20B1/S%C3%BCleyman%20Demirel%20%20'C3%87oban%20S%C3%BCI%20'den%20%C3%87ankaya%20K%C3%B6şkü'ne%20-%20BBC%20T%C3%BCrk%20A7e.htm(18.07.2015).
- Örmeci, O. (2015). "Süleyman Demirel'in Ardından". Uluslararası Politika Akademisi. file:///C:/Documents%20and%20Settings/Administrator/Desktop/demirel%20d%C3%B6nemi%20AB%20politikası%20B1/Uluslararası%20Politika%20Akademisi%20E2%80%93%20(UPA)%20E2%80%93%20S%C3%9CLEYMAN%20DEM%20BÖREL%20E2%80%99%20BÖN%20ARDINDAN.htm, (16.07.2015).
- Özdalga, H. (2005). Kötü Yönetilen Türkiye: Örnek Vaka DSP, İstanbul, Kitap Yayınevi.
- Sakallıoğlu, Ü. C. (2013). "Liberalism, Democracy and the Turkish Centre-Right: The Identity Crisis of the True Path Party", Sylvia Kedourie (ed.), Turkey: Identity, Democracy, Politics, New York, Routledge.
- Süar, A. (2011). Süleyman Demirel ve Recep Tayyip Erdoğan'ın Seçim Öncesi Büyük Kongre Konuşmalarının Karşılaştırmalı Söylem Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Şimşek, D. (2011). Süleyman Sami Demirel'in Siyasi Hayatı ve Faaliyetleri, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uyar, H. (2004). "Avrupa Yolunda Kaçırılan Fırsatlar ya da Ecevit'in 1978'de AET Üyeliğini Reddedtiği İddiası", Toplumsal Tarih. S. 132: 52-59.
- Yılmaz, G. (2006). Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Programlarında Dış Politika (1920-1980), Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.